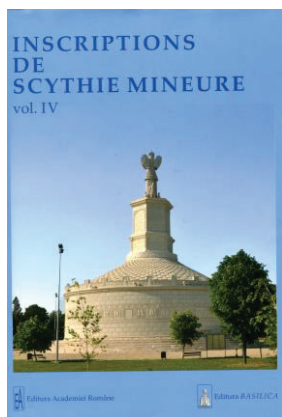


Inscriptions de Scythie Mineure · Vol · IV Tropaeum-Durostorum-Axiopolis · Recueillies, traduites et accompagnées de commentaires et d'index par Emilian Popescu, Editura Academiei Române, Editura Basilica, Diffusion de Boccard, București/Paris, 2015, 412 p. și 15+246 fig.



Colecția națională destinată inscripțiilor antice din Dacia și Scythia Minor, fondată de D.M. Pippidi și I.I. Russu cu mai bine de patru decenii în urmă, s-a îmbogățit recent cu vol. IV din seria a doua, *Inscriptions de Scythie Mineure Tropaeum-Durostorum-Axiopolis*, alcătuit de Em. Popescu. Volumul cuprinde piesele epigrafice descoperite pe limes-ul dunărean, între *Durostorum* (la S) și *Axiopolis*, Seimeni (la N); în interiorul Scythiei Minor, în spațiul stabilit convențional ca alcătuint limita occidentală a teritoriilor orașelor grecești vest-pontice, *Tomis* și *Callatis*; sunt prezentate, astfel, centre urbane cunoscute, precum *Tropaeum Traiani* (Adamclisi), *Durostorum* (Siliștră), *Sucidava* (Izvoarele), *Altinum* (Oltina), *Sacidava* (Muzăit-

Dunăreni), *Axiopolis* (Hinoș-Cernavodă) și desigur, descoperirile din teritoriile acestora. Inscripțiile, latine în cea mai mare parte și mai puține grecești, datează în majoritate din sec. II - III p.Chr., dar și din sec. IV-VI, întregind astfel seria volumelor apărute anterior, *ISM I-III*, V, semnate de D.M. Pippidi, I. Stoian, A. Avram și Emilia Doruțiu-Boilă, completate de tomul datorat autorului de față, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV-XIII descoperite în România*, București, 1976 și de piesele apărute ulterior, editate în publicații diverse.

Revenind la volumul *ISM IV*, se prezintă de fiecare dată textul original al inscripțiilor însoțit de traducere, de largi comentarii istorice și lingvistice, de cuvenitele precizări privind locul de descoperire, colocarea pieselor și fotografia (desenul) acestora, realizate în cursul unei documentări întreprinse pe parcursul mai multor ani, inclusiv de arhivă, de cunoscutul cercetător în domeniul epigrafiei, istoriei romano-bizantine și creștinismului, prof. Em. Popescu. Suntem în fața unui *corpus* valoros, cu o prezentare clară a constituirii limes-ului dunărean, a organizării administrative și militare începând cu împăratul Traian; prezența romană, dar și o privire specială asupra populației autohtone, mai generos atestată în teritoriul analizat și procesul de romanizare al acesteia, au stat permanent în atenția autorului.

În *capitolul I* sunt prezentate cele mai timpurii documente epigrafice din zonă și anume, diplomele militare, cu o semnificație aparte pentru structura militară a provinciei Moesia Inferior și a altor provincii și în egală măsură, asupra posesorilor acestor „brevete militare”, reînțorși în locurile de origine după serviciul militar sau rămași aici după efectuarea acestuia.

Astfel, în diploma de la Sarsânlar (Brestovene, în Bulgaria), din 18 iunie 54 p.Chr., se menționează numele a trei trupe de cavalerie aparținând armatei romane din Siria; posesorul acesteia era un vechi călăreț (*eques*) din *ala Gallorum*

et *Thraecum Antiana*, originar din *Spiurus*, localitate din Thracia, reîntors în patrie. În cea de a doua tabletă de bronz, apărută la *Altinum* (Oltina) (2)*, din 14 august 99, sunt amintite trei *alae* și șase cohorte din armata Moesiei Inferior, sub guvernatorul Q. *Pomponius Rufus*; unele din acestea sau alte formațiuni sunt menționate și în diploma de la *Tropaeum*, din 112 sau 25 septembrie 111 p. Chr. Autorul urmărește de fiecare dată formarea acestor unități, perioada de staționare în provincie, așa cum este oglindită în diverse categorii de materiale epigrafice, transferarea formațiunilor în alte provincii și uneori schimbarea denumirii lor; reușește astfel să cuprindă informațiile bibliografice, până la cele recente, dovedind de fiecare dată obiectivitate în analiza diferitelor păreri și mai ales, adăugând propriile concluzii.

În cap. II al volumului - *Tropaeum și împrejurimile sale* - Em. Popescu acordă un spațiu larg acestui centru de o importanță aparte pentru istoria noastră, urmare a descoperirilor arheologice și epigrafice de excepție, rezultate în urma unei cercetări îndelungate, inițiate de Gr. Tocilescu la sfârșitul sec. al XIX-lea și continuate până astăzi la Adamclisi.

Autorul se oprește mai întâi asupra trofeului (*tropaeum*), ridicat în urma victoriei romane în campania împotriva dacilor și aliaților lor (sarmați, buri), în confruntarea desfășurată în apropiere de Adamclisi, în anii 101-102. Monumentul triumfal, unic în această parte a imperiului, a fost inaugurat în anii 108-109 p. Chr., cum ne arată dedicația către *Mars Ultor*, fixată pe trofeu în dublu exemplar, analizată amănunțit în paginile acestui volum (5 și 6).

Cu aceeași atenție este prezentat și altarul funerar (18), legat de campania moesică a lui Traian, în timpul primului război cu dacii, amintită mai sus (102 p. Chr.), ridicat în onoarea unui prefect și a soldaților căzuți în această bătălie; restituirile propuse pentru fragmentele conservate, onomastica, locul de origine, apartenența soldaților și gradele lor militare, au fost luate în considerare pentru datarea diferită a altarului (Domitian sau Traian), autorul înclinând spre ipoteza contemporaneității trofeului, altarului și evident a cetății fondate de Traian. Bibliografia amplă, însoțită de o cercetare epigrafică exemplară, ilustrată în volum și de desenele și fotografiile pieselor, marchează o etapă importantă în cunoașterea evoluției istorice a provinciei în epoca romană.

Cea mai mare parte a cap. II este destinată numeroaselor inscripții provenite din cetate - 73 - urmare a săpăturilor sistematice de lungă durată de la Adamclisi și a descoperirilor întâmplătoare din zonă. Dintre dedicații distingem o bază de statuie închinată împăratului Traian de către locuitori, fiind guvernator al provinciei (*legatus Augusti pro praetore*) Q. *Pomponius Falco* (9).

Adjectivul denominativ care-i definește pe semnatari - *Traianenses Tropaeenses* - interpretat diferit, pare a indica statutul municipal dobândit încă de la început, cu titulatura *municipium Ulpium Traianum Tropaeum*. Magistratii cetății sunt cunoscuți începând cu Marcus Aurelius și continuând apoi în sec. II-III (inclusiv în inscripții votive sau funerare). Denumirea așezării este notată într-o formă prescurtată - *municipium Tropaeum* - sau numai statutul municipal al cetății (11, 12, 13, 38, 40, 49, 61 și 62 bis); structura administrativă este bine ilustrată: *duumviri* (*duoviri*), *II-viri quinquennales*, *aediles*, *quaestores*, *scribae* (din personalul

* Cifrele boldate se referă la numărul piesei din catalog.

auxiliar), *decuriones* și *ordo* (*decurionum*), atestat în prima jumătate a sec. al III-lea (13, cu comentariu asupra denumirii). În volum găsim dese referiri la acești notabili; o listă a lor a întocmit nu demult și D. Aparaschivei, în *Orașe romane de la Dunărea Inferioară* (sec. I-III p.Chr.), Iași, 2010, p. 328-331, tabelul XVII.

Revenind la ISM IV este prezentat deopotrivă numele târziu al așezării *civitas Tropaeensium*, care apare pe piatra de fondare a cetății refăcute la sfârșitul sec. al III-lea - începutul sec. al IV-lea (inscripție pusă înainte de 1 martie 317) (16), după cum este consemnată și varianta greacă a denumirii - ἡ πόλις Τροπαισίων- pe două epigrafe de la începutul sec. al IV-lea (24-25).

Inscripțiile votive cuprinse în cap. II, fără a fi foarte numeroase, sunt sugestive pentru cultele practicate la *Tropaeum*, în strânsă legătură cu statutul și preferințele dedicantilor, oglindind în esență, dacă nu uniformitatea, trăsăturile comune ale vieții religioase din provincie. Altarele sunt închinat fruntașului pantheonului roman, *Iupiter Optimus Maximus*, adorat fie singur (19), fie împreună cu perechea sa divină *Iuno Regina*; deși mai rar, îl găsim și aici asociat cu zeități specifice lumii italice, *Hercules Invictus*, *Ceres* și *Liber Pater*, pe un altar ridicat de un militar din leg. XI *Claudia*, originar din *Luca* (21). Tot militari sunt și cei care se închină lui *Neptunus Augustus* (26), după cum *Apollo* poartă epitetul *Sanctus* (27) sau este definit *Deus Sanctus Apollo* (28). Casa imperială este numită cu formula sacră - *Domus Divina* (33), iar *Genius* este protector al municipiului *Tropaeum* (20). Preferințele și limbajul religios se uniformizează, *Hero*, adorat acum și de alți locuitori, nu numai de traci, apare ca *Sanctus Hero* (35) sau *Hero Invictus* (34). Popularitatea religiilor orientale în epocă favorizează identificările religioase: *Dolichenus* devine IOM *Dolichenus* (23, 43), *Mithra* poartă cunoscuta epicleză *Invictus*, fiind denumit *Deus Invictus* sau *Sol Invictus* (31-33).

Întâlnim la *Tropaeum* și epitete mai puțin frecvente, ca *Iupiter Olbiopolitanus*; dedicantul, un grec romanizat, originar din acest oraș nord-pontic, se va fi aflat aici cu afaceri comerciale (22); *Hercules* apare ca protector *ripae* (*Danuvii*) - *Hercules Ripe(n)sis* (29); *Dea Seices(is)* ascunde poate o divinitate locală, deocamdată necunoscută (36).

Inscripțiile votive sunt analizate fiecare în corelația divinități (pentru care se citează analogiile din regiune) și dedicant, cu precizări privind împrejurările acestor acte de devoțiune, din partea unor militari, demnitari, *secerdotes* ai diverselor zeități sau simpli cetățeni/peregrini. Ne oprim în acest sens asupra a trei altare în limba greacă, unul ridicat de magistratul unui sat din teritoriu, pentru *Zeus Ombrimos* („care aduce ploaia”), ipostază cunoscută a acestui zeu în spațiul vest-pontic, închinare firească într-o zonă agricolă adeseori secetoasă (18, din 235-238 p.Chr.); celelalte două inscripții găsite în cetate sunt adresate *Herei* (*Iuno Regina*) (Ἡρῆ βασιλίσση) și lui *Poseidon Kyanochetes* (cu un epitet străvechi), de către ἡ πόλις Τροπαισίων, ca mulțumire pentru găsirea unei surse de apă (24-25, începutul sec. IV p.Chr.).

Ca pretutindeni în lumea romană, inscripțiile funerare găsite la *Tropaeum* și în teritoriu sunt închinat duhurilor celor adormiți, *Dii Manes*, iar inscripția în versuri pentru o femeie din Bithynia, ne spune că mormântul (aparține) *Moirelor* (Μοῖραι, 46).

Epigrafele funerare cuprinse în cap. II (46-75, 80, 81), găsite în cetate și în câteva localități din teritoriu, scrise în limba latină, cu puține excepții în greacă

(46, 80), întregesc, alături de inscripțiile prezentate anterior, onorifice și votive, știrile privind populația de la *Tropaeum Traiani*.

Sunt analizate pe larg o serie de aspecte legate de prezența militară, apartenența etnică, juridică și socială a persoanelor atestate, onomastica acestora și evenimentele importante din istoria cetății.

Unul din momentele de cumpănă a fost atacul costoboc de pe la 170, oglindit de două inscripții funerare de la *Tropaeum*, una pentru *L. Fufidius Lucianus*, decurion al municipiului „*de/ceptus a Cal/stabocos II v/ir(atu) suo*” (49), iar cealaltă pentru un personaj cu nume trac, *Daizi(s) Comozoi* (fiu al lui *Comozous*), al cărui epitaf este pus de fiii săi cu nume romane, *Iustus* și *Valens* (50).

Prezența la *Tropaeum* a unei *vexil(latio) leg(ionis) I Ital(icae) M(oesicae) et V Ma(cedonicae) D(acicae)*, care închină un altar lui *Neptunus Augustus* (26), va fi fost legată tot de această invazie. Militarii atestați independent, în diverse inscripții, provin în cea mai mare parte din *leg. XI Claudia*, *Tropaeum* intrând în zona sa de supraveghere (21, 31, 53, 61, 71), dar și din *leg. V Macedonica* (42) sau din *cohors I Lusitanorum* (47); locul de staționare al trupelor, gradele militare, împrejurările în care au sosit aici, militarii activi sau veteranii, mai numeroși, sunt probleme care au reținut atenția autorului.

Se alătură, de fiecare dată, un amănunțit studiu onomastic; pe lângă numele majoritar romane, se întâlnesc și câteva grecești (urmare și a aflării unei comunități grecești la *Tropaeum* și sporadic în teritoriu (46) și evident unele nume dace/trace, destul de frecvente, aparținând populației din zonă, editorul urmărind evoluția fenomenului de romanizare, ilustrativ pentru provincia Moesia Inferior.

Pentru onomastica tracă de la *Tropaeum*, sunt amintite câteva inscripții găsite în cetate (50, 59, 67, 70) și o piesă din teritoriu, unde apare numele feminin *Zudecitulp* (radicalul *Zude* fiind comun și altor antroponime trace); soțul femeii a fost *princeps* (șeful unei comunități autohtone), în regiunea Dunării de Jos cunoscându-se și alți câțiva *principes*, care au primit cetățenia romană și importante funcții administrative (66).

În sfârșit, nu departe de *Tropaeum*, foarte probabil la Cetatea (Azarlâc), a fost găsită inscripția care atestă *civitas Ausdecensium*, mai exact acțiunea de delimitare a hotarelor cetății, în detrimentul dacilor (82). Aceștia trebuie să iasă dincolo de bornele de hotar, operațiune stabilită după actele cetății, executată de *C. Vexarus* (probabil *agrimensor*), pusă în aplicare de *Messala Pieror* (?) (după *cognomen*, un trac), urmare a ordinului dat de guvernatorul *Helvius Pertinax*, îndeplinit prin mijlocirea lui *Anternius Antoninus*, tribun al coh. I de Cilicieni (în anii 177-179 p.Chr.). Autorul discută pe larg împrejurările colonizării tracilor sudici -*Ausdecenses* - în spațiul din sud-vestul Dobrogei, a conflictului cu dacii (majoritari), urmare a unei inegalități juridice și sociale între cele două entități etnice, prezența coh. I *Cilicum* în regiune, ca să ne oprim numai la aceste aspecte.

Din zona *limes*-ului dunărean cuprinsă în cap. III al *corpus*-ului, un interes aparte îl prezintă *Durostorum* (Silistra), nu numai datorită existenței sale îndelungate (menționate în numeroase surse antice), ci și a evoluției caracteristice pentru așezările de acest fel de pe *limes*.

Staționarea pentru multă vreme a *leg. XI Claudia* în castrul de la *Durostorum* (din anii 105-106, în timpul lui Traian, până la sfârșitul epocii romane), este oglindită de numeroase materiale epigrafice descoperite în așezare și în alte locuri

din provincie; dezvoltarea *canabae*-lor, desemnate în vremea lui Hadrian și Antoninus Pius cu titlul de *Aeliae* (91, din 146-148 p.Chr.), obținerea statutului municipal foarte probabil în vremea lui Marcus Aurelius - *municipium Aurelium Durostorum* (94 și p. 214-215), localizarea acestuia, conturează bine evoluția centrului militar și civil de la Dunăre, așa cum se reflectă în istoriografia română, bulgară și din altă parte analizată atent de autor.

De altfel, însemnătatea *Durostorum*-ului în provincia Moesia Inferior rămâne un subiect de dezbatere, cum arată și recenta propunere a lui I. Piso, *Le siège de gouverneur de Mésie Inferieure*, în *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods* (ed. V. Cojocaru, A. Coşkun & M. Dana), Cluj-Napoca, 2014, p. 489-504 (articol apărut în același timp cu volumul de față, fără a putea fi analizat aici).

Structura municipală obișnuită a *Durostorum*-ului (94), inclusiv existența unui *[III vir] q(uin)q(uennalis [Dur(ostori) et prae(lectus)]*, care își exercita funcția în numele împăratului, mențiunea unor *vici* învecinați - *Gavidina* și *Arnuntus Superior* - (nelocalizați) (93), a unui *locus Subati* (creat probabil în urma unei delimitări a teritoriului municipal) (153), atrag deopotrivă atenția.

Studiul onomastic arată componenta preponderent romană a *Durostorum*-ului și a zonei sale înconjurătoare, evidențiind însă și pe cea locală, prin numele de factură dacă sau, în general, tracă identificate acolo.

Culte practicate în zonă (91-110), sunt cele comune întâlnite în provincie în epoca romană; reținem, totuși unele abstracțiuni deificate rare, precum *Bona Conscientia* (103), sau personificări precum *Quattor Venti sacri* și *Bonus Eventus* (110); în mediul oficial, asocierea între *Divina Roma Aeterna* și *Genius provinciae Moes(iae) Inf(erioris)* (102); se remarcă, totodată, conservarea în regiune a unor divinități strămoșești: *Hero Suregethes (=Praehibens)* (104).

Sunt cuprinse deopotrivă inscripțiile funerare de la *Durostorum* și din împrejurimi (115-134), cele creștine și gnostice (orașul păstrându-și importanța în sec. IV-VI p.Chr.) și un bogat *instrumentum* din zonă (141-150).

În privința cetății romano-bizantine *Sucidava* (Izvoarele, com. Lipnița, jud. Constanța), Em. Popescu ne prezintă, ca de fiecare dată, istoricul așezării, cele mai de seamă descoperiri arheologice și mențiunile din izvoarele literare, subliniind, totodată, importanța comercială și creștină a acestui centru în sec. V-VI p.Chr.

Printre obiectele găsite la *Sucidava* figurează și ștampile ale *leg. a V-a Macedonica*, ale *leg. XI Claudia*, cu atributul *Pontica*, purtat de formațiune în perioada primei tetrarii (160 a-b) și ale *coh. II Chalcidenorum* (161 a-c). Numele care apare pe o cărămidă ștampilată - *Rumorid(us)* - este întâlnit pe obiecte găsite în mai multe locuri pe malul drept al Dunării și în Bulgaria, fiind vorba de un *magister militum* din timpul lui Theodosius (162 și comentariul de la 146).

Este prezentată detaliat și amuleta de plumb, turnată în matrice în formă de T, cu inscripție greacă și imagine; formula creștină utilizată este comună, iar în legătură cu numele Theopompos, autorul își exprimă îndoiala asupra identificării acestuia cu episcopul novatian de Alexandria (163). În privința tezaurului de argint de obiecte liturgice găsite în apropiere de *Sucidava*, reținem observațiile privind numele păstrate și conținutul ștampilelor (164 a-f). În zona cetății *Sucidava* au fost descoperite și numeroase plumburi comerciale, provenite în

majoritate din Asia Mică, care datează din epoca Principatului până în sec. VI p.Chr. (167).

Pentru inscripția de la Satu Nou, închinată lui *IOM Aeternus* (168) precizăm că ea a apărut într-o localitate omonimă din județul Constanța, aflată în interiorul Dobrogei, lângă Medgidia și nu la Dunăre.

Fortificația de la *Sacidava* (Muzait-Dunăreni, jud. Constanța), oferă o informație mult mai bogată, urmare a săpăturilor arheologice desfășurate între anii 1969-1979, cu unele întreruperi; cercetările au permis urmărirea evoluției cetății în sec. III-VI p.Chr., pe baza numeroaselor materiale arheologice rezultate și a inscripțiilor, reutilizate, în general, în zidurile de apărare; câteva piese s-au găsit ulterior în urma observațiilor de teren.

Mărturiile prezenței militare sunt timpurii la *Sacidava*, ne referim la stâlpul miliar pus de *cohors IV Gallorum*, în timpul guvernatorului *Q. Fabius Postuminus* (în anii 103/104 p.Chr.), formațiune care a staționat probabil aici, cât s-a aflat în Moesia Inferior (169). Mai sigură este prezența *cohors I Cilicum milliaria equitata sagittariorum* (sec. II-III p.Chr.), condusă de un *tribunus cohortis* (172); trupa este atestată și în vremea lui *M. Iulius Philippus*, în anii 244-247 p.Chr. (170); se cunosc și alți militari din această cohortă: un *s(ummus) c(urator) coh(ortis) I Cilicum* (184); un *cornicularius* provenit probabil din aceeași formațiune (190); o șampilă a unității apare și pe o *tegula* (202) (limitându-ne doar la dovezile epigrafice apărute la *Sacidava*).

Rămânând în sfera militară, în privința unui *miles* din *leg. a V-a Macedonica*, un tânăr mort în funcțiune, a cărui stelă funerară a fost ridicată de tatăl său, autorul consideră că nu poate fi apreciată, pe baza acesteia, aria de supraveghere a legiunii amintite, ci avem mai degrabă un indiciu al provenienței familiei militarului din așezarea de la *Sacidava* (175).

Interesante sunt datele referitoare la *burgarii*, recrutați dintre localnici (sec. II-III p.Chr.), pentru a întări paza pe *limes* contra atacurilor barbare, dar și cu alte sarcini (179); una dintre inscripții atestă un *subtesserarius* al grupei de *burgarii*, grad militar menționat numai aici (180).

Tot astfel, reține atenția epitaful lui *Ulpus Victor, eques alae II Aravacorum, „fact(us) explor(ator) stationis Saltensis”*; este vorba probabil de o stație de beneficiarii, care s-ar putea identifica cu *Saltoupyrgos*, fortificație amintită de Procopius din Caesareea (*De aed.*, IV, 7, 10) printre cele din Moesia Secunda (194).

La *Sacidava* sunt menționați și veterani proveniți din alte formațiuni: *leg. XI Claudia* (186), *c[oh. II] Gallorum* (191), o cohortă pretoriană (188) și o trupă neprecizată (193).

Din perioada de la începutul sec. al IV-lea datează un monument comemorativ ridicat de familie pentru *Valerius Onesimus* care și-a început serviciul militar în *legio II Herculia* (Troesmis) și a sfârșit în calitate de *centurio*, în *leg. I și II Adiutrix*, în provincia panonică *Valeria* (în apropiere de *Aquincum*) (197).

O mărturie epigrafică prețioasă este piatra funerară a lui *Proc(u)linus*, fost *exarchus*, care a funcționat la *Sacidava* (sec. IV) (198), unde se știe că staționa un *cuneus equitum scutariorum* (*Not. Dig.*, XXXIX, 12); așadar, două informații toponimice - prima pe un stâlp miliar apărut la Rasova (211) și cea de față - susțin localizarea *Sacidavei* la Muzait-Dunăreni.

Cele mai multe nume menționate în inscripțiile apărute la *Sacidava* sunt romane; ele aparțin unor militari în funcțiune, veterani și civili romani (unii după gentiliciul *Ulpus* (-a), colonizați încă din timpul lui Traian (176), *nomina* și *cognomina* discutate pe larg de autor, cu aprecieri privind posibila proveniență a purtătorilor (sec. II - IV p.Chr.).

Aceeași atenție este acordată numelor trace, dace de la *Sacidava*, cunoscute în onomastica provinciei și în afara acesteia, precum *Diurdanus Decebalis*, veteran, sec. II p.Chr. (189), *Diozenus Rigozi, subtesserarius* în trupa de *burgarii* (180); antrenarea localnicilor în armată a avut consecințe pe multiple planuri, inclusiv în privința romanizării antroponimelor, fenomen ilustrat și aici: *Aurelius Ditusanus* a fost *strator tribuni* (187), *Aurelia Sispiris* era soția unui fost pretorian, *Aurelius Marcus*, iar fiica lor purta un nume roman - *Aurelia Marcia* (188).

Prezența *coh. I Cilicum* la *Sacidava* a favorizat, desigur, difuzarea unor culte orientale, precum cel al lui *IOM Dolichenus* (atestat în mai multe locuri pe *limes* și în provincie). De la *Sacidava* provin un altar și o placă votivă închinată zeului, de către *sacerdotes* ai acestuia; doi dintre ei și-au păstrat numele anterioare și anume *Marinus* (cunoscut *cognomen* oriental, semitic) (173) și *Baronas* (pentru *cognomen*-ul din urmă s-a propus de curând originea sa celtică) (174), ambele inscripții datând din sec. III p.Chr.

În privința inscripțiilor găsite în aria comunei Rasova, se disting câteva, între care o placă apărută în punctul Pescărie, reutilizată, care a aparținut inițial unui edificiu ridicat în timpul împăratului Traian, de guvernatorul *L. Fabius Iustus*; se confirmă astfel mențiunea acestui nume pe papirusul Hunt (contribuind la datarea documentului), legatul fiind amintit recent și într-o diplomă militară din anul 107 p.Chr. (210).

La SV de Rasova a apărut un stâlp miliar din vremea împăratului Decius (249-250), pe care s-a notat *Saci<ci>dave m(ilia) p(assum) IIII*; distanța, de aproximativ 6 km, a permis localizarea *Sacidava* la Muzait-Dunăreni (211).

În legătură cu altarul găsit la Rasova, închinat lui *Deus Aeternus* de către un fost *duumvir*, piesă provenită dintr-un centru municipal neprecizat (*Tropaeum* ?) (214), adăugăm doar că asupra cultului acestei divinități în provincie, s-au oprit nu demult și J. Bartels & A. Kolb, *Ein angeblicher Meilenstein in Novae (Moesia Inferior) und der Kult des Deus Aeternus*, *Klio* 93 (2011), 2, p. 411-428.

În capitolul destinat cetății *Axiopolis* (Hinog-Cernavodă), Em. Popescu sintetizează datele literare și arheologice cunoscute privind centrul dunărean, din epoca greacă până în cea romano-bizantină.

Inscripțiile din sec. II-VI, fără a fi foarte numeroase (216-241) completează acest tablou; altarul închinat *Iuliei Domna* de către *nautae universi Danuvii* (217), confirmă importanța comercială a *Axiopolisului* în epoca romană; tot astfel, câteva epigrafe sugerează prezența militară (vezi mai ales 218), atestată în izvoarele târzii.

Autorul subliniază deopotrivă însemnătatea vieții creștine la *Axiopolis*, pe baza surselor literare și arheologice, oglindită și de două inscripții funerare în limba greacă, cea a martirilor *Chiril*, *Chindeas* și *Tasius* (= *Dasius*), de la sfârșitul sec. al III-lea - începutul sec. IV p.Chr. (240), sfinți pomeniți în martirologii; se adaugă piatra de mormânt pentru *Anthusa*, fiica ilustrului *comes Gimbastes* (sec. V-VI)

(241); prezența acestuia dovedește păstrarea importanței strategice a cetății *Axiopolis* în epoca romano-bizantină.

Ținând seamă de numărul mare al obiectelor cercetate, precizarea condițiilor de descoperire și a cologației pieselor, pregătirea *corpus*-ului a impus autorului un efort îndelungat de documentare.

Unele schimbări produse în decursul anilor se datorează amenajării colecțiilor muzeale la Constanța și Adamclisi. În vederea regăsirii cu ușurință a câtorva piese notăm cologația actuală a acestora, respectiv numărul de inventar de la M.I.N.A.C. (acolo unde nu figurează în volum) și anume inscripțiile din *corpus*: **50**, **57** (inv. 2072), **67**, aflate la Constanța și nu în Muzeul cetății de la Adamclisi; tot astfel, câteva piese epigrafice din fosta colecție prof. Pericle Papahagi (Siliștră) se regăsesc în patrimoniul M.I.N.A.C.: **95** (inv. 1438), **100** (inv. 1468), **108** (inv. 1481), **119** (inv. 16) și alte inscripții de proveniență diversă: **29** (f.n.), **32** (inv. 43460), **84** (inv. 51), **109** (inv. 55), **187** (inv. 29712), **192** (inv. 20985), **215** (inv. 4518); pentru câteva piese amintite în ISM IV la Constanța, notăm doar numărul de inventar: **169** (inv. 29711), **198** (inv. 2066), **210** (inv. 29710), iar **174** (inv. 29720) este dispărută.

Un indice bogat, extrem de util, precum și ilustrația bine realizată, sporită de numeroase desene ale pieselor și ale obiectivelor discutate, încheie acest nou volum al seriei ISM. Profesorul Em. Popescu a realizat un *corpus* remarcabil, care permite nu numai consultarea cu ușurință a inscripțiilor din spațiul de sud-vest al Dobrogei, ci constituie sursă de documentare solidă privind provincia Moesia Inferior în epoca romană și romano-bizantină.

Maria BĂRBULESCU*

* Maria BĂRBULESCU: Universitatea "Ovidius" Constanța; e-mail: mariabarbulescu@yahoo.fr